

УДК 325.455:347.7:930

Історична освіта в Україні як складова державної політики пам'яті

Леонід Чупрій,

кандидат філософських наук,
докторант відділу політичних стратегій
Національного інституту стратегічних досліджень

Проаналізовано систему історичної освіти як важливої складової державної політики пам'яті. Запропоновано шляхи покращення якості історичної освіти молоді шляхом створення більш об'єктивних і толерантних підручників та використання позакласних форм вивчення історії, які, впроваджуючи новітні виховні та дидактичні технології, сприяли б підвищенню інтересу молоді до вивчення вітчизняної історії.

Ключові слова: історична освіта, історична пам'ять.

The system of historical education as an important component of public memory policy is analysed. The author offered the ways to improve the quality of historical education of young people by creating more objective and tolerant textbooks and extracurricular forms of studying history, which would heighten the interest of young people to study national history, introducing new educational and didactic technologies.

Keywords: historical education, historical memory.

Проблемами формування вітчизняної історичної освіти займалося чимало вітчизняних дослідників, серед яких можемо назвати І. Юхновського, Н. Яковенко, О. Удада, С. Кульчицького, І. Гирича, Я. Грицака, Ю. Шаповала, В. Верстюка, Ю. Волошина, К. Баханова, В. Гриневича, О. Зайцева, Л. Зашкільняка, В. Кравченко, М. Мудрого, О. Сокирко, О. Павлишина, Ф. Турченко та багатьох інших.

Мета статті – здійснити аналіз системи історичної освіти як важливої складової державної політики пам'яті та розробити рекомендації щодо її покращення.

Актуальність проблеми

Важливою складовою творення сучасної української нації є конструювання національного історичного нарративу та його закріплення у суспільній свідомості. У статті 11 Конституції України зазначається, що «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури» [1]. Конструювання власної історії розглядається як фундаментальна потреба суспільств у контексті власної самоідентифікації. Для України конструювання «своєї» історії розглядається державою як важливе національне завдання. Держава сформувала запит на нову наукову інтерпретацію національної історії з метою оновлення поглядів на минуле України та українців, звільнення його від багатьох «чужих», ідеологічно заангажованих, а то й неправдивих, трактувань. Як зазначає відомий дослідник Я. Грицак, «для сучасного українського історика – а надто того, який творить нові синтети і пише нові підручники, найважливішою метою є редефініція старої та творення нової української ідентичності» [2, с. 112]. Але, створюючи власну історію, слід з повагою ставитися до історичного минулого інших країн і прагнути до налагодження діалогу з метою об'єктивного й неупередженого дослідження складних сторінок історії. Водночас інші країни не повинні нав'язувати нам своє бачення суперечливих історичних подій. Позитивним прикладом налагодження діалогу щодо досягнення історичного примирення є українсько-польський діалог. Зокрема, на сьогодні досить успішно працює українсько-польська комісія експертів з питань удосконалення шкільних підручників з історії та географії.

Відповідно до Угоди про першочергові заходи щодо розвитку науково-освітнього співробітництва на період 2010 – 2012 років від 17 травня 2010 р. відбувається активізація роботи українсько-російської комісії істориків. Останнім часом тривають дискусії щодо створення спільного російсько-українського підручника з історії. Слід зауважити, що з професійної точки зору це досить складно зробити, адже деякі суперечливі теми (Полтавська битва, Переяславська Рада, визвольна боротьба ОУН-УПА тощо) не можуть однаково тлумачитися українською і російською стороною. Відомий український дослідник, член російсько-української комісії істориків Юрій Шаповал відзначає, що ніякого спільного підручника з історії на даному етапі не варто робити. Він пропонує створити посібник для вчителів, у якому буде запропоновано різні підходи, наприклад, щодо оцінок Переяславської ради, діяльності ОУН-УПА тощо. Ю. Шаповал відзначає, що цей посібник має відповідати на окремі питання: наприклад, чому зараз у Росії така переакцентація в оцінках образу Сталіна і який погляд на це української сторони. Тобто йдеться про те, аби допомогти

Леонід Чупрій

вчителям осмислити контраверсійні теми. Учитель знатиме, що тези, які він висловлює учням, не є до кінця однозначними, однолінійними, що є інші думки, інші оцінки [3].

Цю позицію підтримує і директор Інституту загальної історії Російської академії наук, академік Олександр Чубар'ян. Він повідомив про намір створити зовсім не підручник, а методичний посібник для вчителів шкіл і, можливо, для старшокласників. Зразком для нього може стати методичний посібник з російсько-німецької історії, який зараз готують вчені обох країн [4]. О. Чубар'ян також зазначив, що в Україні вже видані «Нариси історії Росії», які були підготовлені російськими дослідниками і перекладені українською мовою. Потім «Нариси історії України» були перекладені російською й видані в Росії.

Проблема якості шкільного підручника з історії України

Принципово важливе значення має політика держави в освітній сфері, спрямована на толерантне й об'єктивне висвітлення історії України, створення для навчання якісно нових підручників і методичних посібників для вищої та середньої школи з врахуванням критичних зауважень викладачів, науковців, громадськості та відповідних зарубіжних напрацювань. Саме середня і вища освіта є на сьогодні потужними ретрансляторами знань про минуле, модераторами історичної пам'яті нового покоління українських громадян.

Провідну роль у цьому має відігравати відповідна організація освітнього процесу. В Державному стандарті базової і середньої освіти, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 24 від 14 січня 2004 р., зазначається, що «викладання історичних дисциплін спрямоване на виховання в особистості рис патріота України, активного компетентного громадянина, людини з гуманістичними і демократичними цінностями».

Саме підручник з історії зберігає статус домінуючого засобу навчання та важливого чинника формування історичної пам'яті серед молоді. Стереотипні уявлення про свій народ, його героїв та ворогів здебільшого формуються у підлітковому віці: частково – через сімейні розповіді, художні історичні твори, але головним чином – через шкільний курс історії. Процес вивчення історії у школі повинен бути підпорядкований не тільки передачі знань, а й формуванню критично мислячої особистості, вихованню законослухняного і толерантного громадянина, патріота своєї країни.

Основний курс з історії, що викладається в загальноосвітній школі, – це історія України. Слід зазначити, що історія Української РСР викладалась в українських школах ще за радянських часів, але цей предмет вважався додатковим і був розрахований лише на 30 навчальних годин. З 1989/90 навчального року курс історії УРСР став у школах самостійним предметом. Навчальними планами на нього

відводилося 102 години. З 1991/92 навчального року історія України стала повноцінним предметом, який вивчається з 5-го по 11-й класи.

Слід відзначити, що Україна першою серед країн СНД створила повний комплект власних підручників із всесвітньої історії та історії України, що викладаються у загальноосвітніх навчальних закладах. Викладання історії в школі добре віддзеркалює сучасну ситуацію в українській історіографії, її стан, наукові досягнення, бо авторами програм, підручників та навчальних посібників є, як правило, найвидатніші історики, які займаються вітчизняною минувиною.

Але не зважаючи на позитивні напрацювання, проблема якісного підручника вітчизняної історії була і залишається предметом обговорення вітчизняної науково-педагогічної, а часто і політичної спільноти. Експерт з гуманітарних питань Володимир Семиноженко зазначає, що сучасні підручники з історії занадто політизовані і цей підхід потрібно змінювати. Головне – покращити якість методичних і наукових рад, які будуть затверджувати підручники.

У сучасних умовах до підручників з історії висуваються певні вимоги. В першу чергу підручник повинен бути толерантним, об'єктивним, нейтральним та відкритим. Навколишній світ – різноманітний і багатогранний, тому неможливо повністю описати його під одним кутом зору та створити єдину й вичерпну теорію всього. Відповідно і підручник з історії, щоб більш точно відображати історичну реальність, не може спиратися на єдину теорію, а повинен відображати її з різних сторін. Потрібно уникати закритого викладення минулого і показувати різнобічні аспекти, аналізуючи їх. Підручник повинен бути не стільки ретранслятором історичних знань, скільки спрямованим на формування в учнів певних компетентностей – уміння працювати з різноманітною інформацією, критично мислити, аналізувати, робити правильні висновки.

Висвітлюючи історію нашої країни, слід також враховувати й відображати історії всіх етнічних груп, що проживали чи проживають на території України, і тим самим написати спільну історію Західної та Східної України, вказуючи на їхні історико-культурологічні особливості, але в жодному разі не протиставляючи їх.

Ґрунтовний аналіз шкільних підручників історії України здійснила група університетських викладачів-істориків під керівництвом Н. Яковенко. За підсумками Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України зроблено загальний висновок про те, що вони відповідають чинній нормативно-правовій базі (державному стандарту й навчальній програмі), однак, на жаль, не відповідають ні сучасному стану історичної науки, ні потребам суспільства [5, с. 24]. Як відзначили експерти, що здійснювали моніторинг, серед основних недоліків підручників можна виділити:

**Історична освіта в Україні
як складова державної політики пам'яті**

Леонід Чупрій

- тиражування песимістичного уявлення про Україну як простір з безперервним – від XIII до XX століття – «колоніальним статусом»;
- переважно етноцентричне бачення історії;
- переважання у тематиці підручників політичної та мілітарної історії;
- певна однобічність викладу матеріалу;
- недостатня кількість нових методів і розвиваючих методик;
- значна політизація підручників.

Експерти Міжнародної мережі дослідження підручників також досить критично оцінили підручники з історії вибраних вітчизняних авторів (див. таблицю, [6]).

Таблиця

Параметри, за якими оцінювався зміст	В. Власов			Ф. Турченко, В. Мороко			О. Реснт, О. Малій			Ф. Турченко			Ф. Турченко, П. Панченко, С. Тимченко		
	+	-	?	+	-	?	+	-	?	+	-	?	+	-	?
1) Підручник виопуклює важливість і переваги культурного розмаїття		-				?		-			-			-	
2) Підручник наголошує на важливості звичаїв і традицій для їхніх носіїв	+			+			+			+			+		
3) Підручник заперечує існування стерильних етнічних груп, наголошує на змішаності кожної групи		-			-			-			?			-	
4) Підручник сприяє оцінці та сприйняттю інших етнічних і культурних груп та особистостей на основі їхньої самодостатньої цінності		-				?			?		?			-	
5) Підручник дає зважену інформацію про інші етнічні/культурні групи в межах власної етнічної території та поза нею		-		+			+				-			-	
6) Підручник вільний від расових/етнічних/культурних стереотипів		-				?			?		-				?
7) Підручник дає критичну оцінку расовим/етнічним/культурним стереотипам		-			-			-			-			-	

Параметри, за якими оцінювався зміст	В. Власов			Ф. Турченко, В. Мороко			О. Рєєнт, О. Малій			Ф. Турченко			Ф. Турченко, П. Панченко, С. Тимченко		
	+	-	?	+	-	?	+	-	?	+	-	?	+	-	?
8) Підручник дає можливість відсторонено поглянути на власні цінності		-			-			-			-			-	
9) Текст будується на порівняннях, зіставленнях чи протиставленнях?		Прт.			Зс.			Зс.			Зс. Прт.			Зс. Прт.	
10) Авторська аргументація – раціональна, емоційна, мішана?		Мш.			Мш.			Мш.			Мш. Прт.			Мш.	

Умовні скорочення: мш – мішана, прт – протиставлення, зс – зіставлення.

При створенні вітчизняного підручника з історії України слід активно використовувати європейський досвід, зокрема відповідні рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи. Ще у 90-х роках минулого століття Парламентська асамблея схвалила рекомендації «Про європейський вимір освіти» (1111 (1989)) та «Про історію й вивчення історії в Європі» (1283 (1996)), які сприяли реалізації проектів «Історія в новій Європі» та «Викладання й вивчення історії в Європі у ХХ столітті».

Відповідно до цих проектів європейці впроваджували концепцію «відкритої історії», яка пропагує толерантність і наголошує, що несхожі (зокрема – сусідні, «історично ворожі») культури, попри певні конфлікти, постійно перебували в стані взаємопроникнення та прагнули до діалогу.

Щодо викладання національних історій, то європейські експерти рекомендують переходити до «інтегрованої» національної історії – з підкресленням того, що кожна новітня нація є витвором не тільки свого внутрішнього розвитку, а й формувалася під дією численних іноетнічних та інокультурних впливів.

Пропонується посилювати гуманізацію історичної освіти, зосереджуючи увагу не на історії воєн та соціальних катаклізмів і конфліктів (на чому досі будувалася вся європейська історія), а на «культурі миру» – на повсякденному житті людини. Значну увагу пропонується також приділяти формуванню нових методів: наприклад, використання ігрових методик має навчити учня розрізняти факт і погляд на факт, розуміти суб'єктивний характер будь-якої інтерпретації історичного феномена, події чи особи, формулювати об'єктивні й неупереджені судження тощо.

За підсумками реалізації вищезгаданих проектів у 2001 році була прийнята Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи «Про викладання історії у ХХІ столітті в Європі», яка рекомендувала розробити програми Ради Європи про реформу викладання історії й розробку нових

Леонід Чупрій

підручників і методичних посібників, зокрема в Російській Федерації, країнах Закавказзя, Південно-Східної Європи та Причорноморського регіону в рамках заходів, спрямованих розвивати і зміцнювати демократичну стабільність.

Слід відзначити, що останнім часом відбувається активна взаємодія українських і європейських педагогів та істориків, прикладом якої є розробка Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» та представниками європейської Асоціації викладачів історії EUROCLIO навчально-методичних матеріалів з історії України на основі багатокультурного та багатоперспективного підходів у рамках проекту «Багатокультурна історія України».

Для поліпшення змісту підручників з вітчизняної історії доцільно активніше залучати наукові українські інституції, які можуть проводити експертизу змісту підручників, зокрема Інститут історії АН УРСР, Український інститут національної пам'яті. Одним із першочергових завдань Українського інституту національної пам'яті є аналіз існуючих засобів подання історії України, перш за все шкільних підручників.

Досить успішну роботу в цьому напрямку здійснила робоча група з моніторингу підручників з історії України для шкіл і вишів під керівництвом Н. Яковенко, про яку ми вже згадували. За підсумками IV та V Робочих нарад з моніторингу шкільних підручників історії України при Українському інституті національної пам'яті та за підтримки Інституту інноваційних технологій та змісту освіти МОН створено проект концепції та програми викладання історії України в школі, які було висунуто на громадське обговорення.

При підготовці концепції враховувався досвід європейських суспільств, для яких пріоритетом є прагнення до громадянської злагоди та знаходження «позитивного досвіду» у сфері ліберально-демократичних цінностей – пошануванні життя та прав людини, толерантному ставленні до чужої мови й культури, слідуванні демократичним ідеалам. Використовувався також позитивний досвід російської освітньої школи, де резерв прикладів убачають передусім в історичних досягненнях держави.

Для покращення якісного наповнення підручників з історії слід також посилити увагу до процедури проведення Всеукраїнського конкурсу рукописів підручників для навчальних закладів системи загальної середньої освіти, яка викликає нарікання серед педагогів-істориків та представників громадськості. Рішення про підсумки конкурсу та щодо присудження дипломів I, II, III ступенів приймає колегія Міністерства освіти і науки України на підставі висновків конкурсної комісії, незалежних експертів та, у разі потреби, апеляційної комісії. Для удосконалення цієї процедури варто проводити широкі громадські обговорення конкурсних підручників, дослухатися до побажань педагогічних колективів і представників шкільного самоврядування.

Аналізуючи проблему забезпечення освітніх закладів підручниками з історії України, відзначимо, що для активізації інтересу молоді до історичного минулого слід використовувати також й інші друковані джерела – краєзнавчі, етнографічні, археологічні, пам'яткоохоронні матеріали, художню літературу на історичну тематику.

З методологічної точки зору і зважаючи на розвиток сучасного інформаційного суспільства, постає потреба у створенні електронних версій посібників, які стимулюватимуть інтерес учнів до вивчення історії, адже в них часто використовують наочні, ігрові та розвиваючі методики. Електронний посібник повинен бути не повторенням паперового підручника, а насамперед аудіо- та відеопомічником учню і вчителю. Він повинен містити базу історичних документів, біографій, словник термінів та понять з можливістю пошуку; базу графічних матеріалів (портрети діячів, ілюстрації, навчальні картини тощо); базу історичних карт з можливістю анімації та масштабування; наявність аудіолекцій (бажано – слайд-шоу з ілюстрацій та відео).

Для формування історичної пам'яті молоді Міністерство освіти і науки проводить також позакласні заходи, спрямовані на розвиток краєзнавства та культурного туризму серед шкільної й студентської молоді.

Зокрема, для забезпечення історико-краєзнавчої роботи у Міністерстві освіти і науки була створена Всеукраїнська координаційно-методична рада з питань розвитку дитячо-юнацького туризму, краєзнавства й екскурсій (затверджена Наказом Міністерства № 379 від 11.05.2004), головними завданнями якої є реалізація державної політики в галузі освіти засобами туризму, краєзнавства й екскурсій. Значну кількість заходів історико-краєзнавчого спрямування проводить Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді Міністерства освіти і науки України. За сприяння Центру був створений Рух за збереження і примноження звичаїв, традицій і обрядів українського народу «Моя земля – земля моїх батьків», Всеукраїнська туристсько-краєзнавча експедиція «Краса і біль України».

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України №286 від 06.04.2007 була розроблена програма проведення комплексних навчально-тематичних екскурсій з учнівською та студентською молоддю «Моя країна – Україна» (з відвідуванням визначних краєзнавчих та історичних об'єктів). Зокрема відповідно до програми проводяться такі екскурсії: «Шляхами козацької звитяги» (Луцьк – Берестечко – Пляшева), Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви», Острів Хортиця – Національний заповідник України та інші.

На підтримку розвитку історичного та географічного краєзнавства Кабінет міністрів України затвердив Міжгалузеву програму «Пізнай свою країну» на 2007-2012 роки (Наказ № 49/765/3027/308 від 27.08.2007). Серед основних завдань програми були виділені: залучення дітей і молоді

Леонід Чупрій

до активної діяльності з вивчення історії рідного краю та довкілля, проведення краєзнавчих наукових досліджень.

Як підсумок слід відзначити, що для вирішення проблем, пов'язаних з формуванням історичної пам'яті молоді, потрібно здійснити низку заходів:

- доопрацювання та прийняття на рівні Міністерства освіти та науки України нової концепції викладання історії України в школі, спрямованої на гуманізацію і антропологізацію («олюднення») минулого, досягнення громадянської злагоди, з подальшим внесенням відповідних змін у навчальні плани;
- надання необхідної підтримки навчальним закладам для здійснення ознайомлення вчителів історії з новою концепцією викладання історії України з метою підвищення їхнього професійного рівня;
- подальша розробка на рівні Міністерства освіти та науки, молоді та спорту, Міністерства з питань культури та туризму міжгалузевих Програм розвитку краєзнавства та культурного туризму;
- активізація використання досягнень інформаційних технологій у освітній сфері, зокрема створення електронних версій посібників та підручників з історії України;
- участь у міжнародних (транскордонних) проектах, встановлення зв'язків та обмінів між історичними школами різних країн з метою дослідження суперечливих питань історії.

Література:

1. Конституція України і основи правознавства в школі: книга для вчителя / За ред. І. Б. Усенка. – К.: Український центр правничих студій, 1999. – 354 с.
2. **Грицак Я.** Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 1998. – 249 с.
3. Итоги 2008-го: школьные учебники истории. [Електронний ресурс] // Радио Свобода. – Режим доступу: <http://www.svobodanews.ru/content/transcript/480432.html>.
4. Автор спільного підручника Александр Чубар'ян: Україна в СРСР – це не тільки репресії. [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2010/11/23/5593/>.
5. Шкільна історія очима істориків – науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України. К.: Видавництво імені Олега Теліги, 2008. – 128 с.
6. **Касьянов Г.** Підручники з історії України у світлі критеріїв Міжнародної мережі дослідження підручників [Електронний ресурс] – Права людини в Україні. Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1224504439>.